

РОМАНЬКО О.В.

УДК 94 (477.75) «1941/1944»

РАДЯНСЬКІ ПАРТИЗАНИ І КРИМСЬКОТАТАРСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ В ПЕРІОД НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ КРИМУ (1941-1944)

У статті розглядаються взаємини радянських партизан і кримськотатарського населення в період німецької окупації Криму (1941-1944); аналізується роль кримських татар в русі Опору на території півострова.

Ключові слова: радянські партизани, кримські татари, колабораціонізм, окупація, Друга світова війна.

В статье рассматриваются взаимоотношения советских партизан и крымско-татарского населения в период немецкой оккупации Крыма (1941-1944); анализируется роль крымских татар в движении Сопротивления на территории полуострова.

Ключевые слова: советские партизаны, крымские татары, коллаборационизм, оккупация, Вторая мировая война.

In the article mutual relations of soviet partisan and the Crimean-Tatar population in the period of German occupation of Crimea (1941-1944) are considered; the role of Crimean Tatars in Resistance on territory of peninsula is analysed.

Keywords: soviet partisans, Crimean Tatars, Collaboration, occupation, Second World War.

Радянська пропаганда в період війни і радянські історики в післявоєнний час запевняли, що переважна більшість населення на окупованих територіях повністю підтримувала партизан і чекала повернення «рідної народної влади». Проте, при розгляді історії партизанського руху, позиція населення представляється найбільш неоднозначним чинником. Тепер не є таємницею, що не всюди населення ставилося до радянських партизанів лояльно або навіть нейтрально. Були випадки відвертої ворожнечі і співпраці з окупантами. Наприклад, така ситуація склалася на щойно приєднаних територіях (Прибалтика, Західна Україна або Західна Білорусь) або на територіях, де неросійське населення було або переважаючим, або рівним за чисельністю російському (Кавказ). Саме тут колабораціонізм набув своїх найбільш

крайніх форм, а радянський партизанський рух нараховував декілька сотень чоловік (і місцевих серед них було дуже мало). Хоча не можна відкидати і такий факт, що, у ряді випадків, радянські партизани поводитися не краще за німців, якщо вважали, що населення підтримує окупантів. Природно, що населення відповідало їм тим же.

Однією з таких територій був Кримський півострів, де взаємини партизан і кримськотатарського населення (з деякими варіаціями) добре ілюструють вищезгадані тези. Кримські татари не були переважаючим етносом в цьому регіоні. Більше того, вони навіть не були рівними за чисельністю слов'янському населенню півострова. Проте, кримськотатарський чинник з'явився причиною того, що до середини 1943 р. партизанський рух на

території Криму був фактично паралізований. Це був неєдиний чинник, але відкидати його також не треба. У цьому полягає актуальність вказаної проблеми. Однак, історія взаємин радянських партизан і кримськотатарського населення до цих пір не знайшла повноцінного відображення в історіографії. Тому, метою даної публікації є показати їх повну і всебічну картину. На наш погляд, проблему взаємин радянських партизан і кримськотатарського населення слід розглядати з трьох взаємозв'язаних сторін:

1. Ставлення татарського населення до радянських партизанів в умовах німецького окупаційного режиму і еволюція цього ставлення;

2. Ставлення партизан до татарського населення в умовах кризи лояльності останнього до радянської влади і еволюція цього ставлення;

3. Роль кримських татар в русі Опору на території півострова.

23 жовтня 1941 р. Бюро обкому ВКП(б) затвердило вищий керівний склад партизанського руху на території Кримського півострова. Його командиром призначався А. Мокроусов, що був партизаном тут ще за часів Громадянської війни, а комісаром – С. Мартинов – перший секретар Сімферопольського міського комітету партії. А вже 31 жовтня керівництво партизанським рухом видало свій перший наказ, згідно з яким Крим розбивався на п'ять партизанських районів, в підпорядкуванні кожного з яких знаходилося від 2 до 11 загонів загальною чисельністю близько 5 тис. чоловік [1].

Партійне керівництво дуже розраховувало на кримських татар. Значна кількість з них були включені в партизанські загоны – близько 1000 чоловік, що склало більше 20% від загальної чисельності партизан на той період. Так, винятково з них були організовані Куйбишевський і Албатський партизанські загоны. У Балаклавському, Ленінському і Алуштинському загонах їх була переважна

більшість (наприклад, в останньому, до 100 чоловік). У інших загонах відсоток кримських татар також був дуже високим. Природно, що командирами і комісарами в цих партизанських частинах були також татари. Були вони і у вищому керівництві руху. Наприклад, комісарами, відповідно 1-го і 4-го районів були призначені А. Османов та М. Селімов, які напередодні війни посідали високі посади в партійній номенклатурі Криму. Крім того, татарське населення гірських і передгірних районів притягувалося для закладення партизанських баз і облаштування майбутніх місць дислокації загонів [2].

Як відомо, з приходом німців значна частина кримськотатарського населення відчула так звану «кризу лояльності» по відношенню до радянської влади. На партизанському русі це позначилося таким чином: татари почали покидати його і окремо, і цілими загонами. Наприклад, по домах розійшовся весь Куйбишевський партизанський загін: 115 чоловік на чолі зі своїм командиром Ібрагімовим (до речі, пізніше цей дезертир був повішений німцями, тому що з'ясувалося, що він вказав не всі місця, де знаходилися запаси продовольства його загону). Такі ж випадки відбулися в Албатському і інших партизанських загонах. Більш того, ці колишні партизани часто поверталися, іноді з німцями, іноді зі своїми односельчанами, і грабували партизанські продовольчі бази [3].

Наприклад, 18 грудня 1941 р. розвідка Феодосійського загону виявила в лісі 40 підвод з озброєними татарами, які, як з'ясувалося, приїхали за продовольством партизан. Цією групою керував дезертир з Судакського партизанського загону, колишній лейтенант Червоної армії і член Комуністичної партії Меметов [4]. Ще один приклад подібних дій. Командири партизанських загонів в Зуйських лісах доповідали на «велику землю», що з їх продовольчих баз було розграбовано більше 10 т муки, 6,5 т пшениці, 1,85 т кукурудзи, 9,6 т вівса, 1 т квасолі і 6,5 т солонини [5].

Грабежем партизанських продовольчих баз також займалися мешканці татарських сіл Баксан, Тау-Кипчак, Мечеть-Елі, Вейрат, Конрат, Еуртлук, Ені-Сала, Молбай, Камишлик, Аргин, Ені-Сарай, Улу-Узень, Казанли, Корбек, Коуш, Біюк-Узенбаш, Кчук-Узенбаш, Уськут. Разом з окупантами вони розграбували запаси продовольства і спорядження, розраховані на постачання 5-6 тис. партизан протягом року. В результаті, з 28 партизанських загонів, що діяли взимку 1941 р., 25 залишилися взагалі без баз постачання [6].

Все це призвело до того, що на початку 1942 р. переважна більшість «народних месників» виявилися просто без засобів існування, і були вимушені здобувати їх в довколишніх селах. Як правило, такі походи закінчувалися ревізіціями продовольства, а уряді випадків і розправами над дійсними або уявними колабораціоністами. Подібні події, наприклад, мали місце в селі Маркур. Його мешканці всіляко допомагали Севастопольському партизанському загону. Однак взимку 1942 р., за наказом одного з керівників партизанського руху, цей загін вчинив наліт на «своє» село. Невідомо, що там робили партизани. Проте, вже наступного дня німці змогли сформувати в селі частину самооборони, і спрямовувати її проти Севастопольського загону. Необхідно відзначити, що незабаром загін був повністю розгромлений, і роль «самооборонців» з села Маркур в цих подіях далеко не остання [7].

Начальник оперативної групи «Д», що діяла в Криму, СС-штандартенфюрер О. Олендорф відзначав, що татари були набагато стриманіші відносно співпраці з окупантами в тих районах, де поблизу перебували партизанські загоны [8]. Хоча, одночасно, якщо виникала яка-небудь небезпека (наприклад, напад партизан), вони негайно були готові братися за зброю. Та і німецька пропаганда дуже уміло використовувала такі факти, представляючи кримських партизан в невігідному світлі і порівнюючи їх дії із звичайним бандитизмом. Ця політика в сукупності з так званими

«хитрими прийомами» окупаційних властей дійсно сприяла, і неабиякою мірою, зростанню колабораціоністських настроїв серед кримських татар. У свою чергу, командування партизанським рухом і більшість рядових партизан починали вірити в те, що кримськотатарське населення цілком вороже радянській владі. Більш того, незабаром вони почали інформувати про це і «велику землю». Так, вже в березні 1942 р. Мокроусов і Мартинов доповідали наступне: «Взагалі татарське населення в передгірних і гірських селищах налаштоване профашистськи, а з його числа гестапо створило загоны добровольців, що задіяні нині для боротьби з партизанами. Діяльність партизанських загонів ускладнюється необхідністю збройної боротьби на два фронти: проти фашистських окупантів, з одного боку, і проти озброєних банд гірсько-лісових татарських селищ» [9].

Треба сказати, що керівництво Кримської АРСР, яке перебувало в Краснодарі, спочатку відмовлялося вірити в поголовний колабораціонізм кримських татар. Особливо в цьому сумнівався нарком внутрішніх справ республіки Г. Каранадзе, який навіть направив спеціальну доповідну записку на ім'я Л. Берії. Записка була датована березнем 1942 р., і була, фактично, відповіддю на попередній документ. «По даним, якими ми володіємо, – писав Каранадзе в цій записці, – можна судити, що хоч і невелика, але все-таки визначена частина татарського населення Криму залишається на стороні радянської влади, що не можна не визнавати, проводячи ті або інші заходи в Криму. За даними агентури встановлено, що більшість татарського населення степової частини Криму не виявляє ворожості до радянської влади, навпаки, є зворотні факти, коли вона із співчуттям ставилася до неї. Відомо, що значна частина населених пунктів степових татар відмовилася брати зброю «для самооборони і охорони від партизан», як це пропонували німці. В результаті в цих селах «охорону населення від партизан»

здійснюють озброєні гірські татари. Більш того, і серед населених пунктів Південного берега є такі села, які надавали партизанським загонам велику допомогу, внаслідок чого з їх населенням розправлялися як німці, так і озброєні татари. Наприклад, татари сіл Айлянма, Чермалик і ін. надавали велику допомогу партизанам продовольством у важкі дні, коли партизани відчували труднощі з постачанням. Вищезгадані (татари) організовано приганяли партизанам отари овець по 50-100 голів. Крім того, завжди гостинно приймали партизан, надаючи їм посильну допомогу. За всю цю допомогу, яка надавалася партизанам, німцями і добровольчими загонами були розгромлені і спалені такі села як Айлянма, Чермалик, Бешуй (у Карасубазарському районі), Чаїр і Тарнаїр. Населення цих сіл в більшості своїй було розстріляне, а ті, хто залишився, – виселені з Південного берега. Крім того, немало сімей з цих сіл, які не побажали озброюватися і служити німцям, було виселено. Необхідно відзначити, що ставлення німецьких загарбників до татар, які відмовляються брати зброю, таке ж як до росіян, українців і греків. Цих татар також, як і інше населення, вивозять до Німеччини. Внаслідок сказаного вказана частина (татар) вороже налаштована як проти озброєних татар, так і проти німців» [10].

Каранадзе був за диференційований підхід до татарського населення, оскільки вважав, що своєю політикою Мокроусов і Мартинов можуть тільки відштовхнути останніх прихильників радянської влади на півострові, або, що навіть гірше, змусять нейтральних до цього кримських татар встати на сторону німців. Його доповідна записка не залишилася непоміченою у вищому воєнно-політичному керівництві країни. Спочатку, в червні 1942 р., були зняті зі своїх постів Мокроусов і Мартинов. А вже через п'ять місяців – 18 листопада – була прийнята відома постановою Кримського обкому ВКП(б), озаглавлена «Про помилки, допущені в оцінці ставлення кримських татар

до партизанів, про заходи для ліквідації цих помилок і посилення роботи серед татарського населення». У цьому, дуже примітному документі, були вперше проаналізовані причини колабораціонізму серед кримських татар. Так, керівництву партизанського руху вказувалося на те, що не всі загоны поводитися гідним чином. Були і напади на татарські селища, і свавільні розправи і «п'яні погроми», які «надто загострили взаємини партизан з населенням». Крім того, признавалося, що партійне керівництво припустилося серйозної помилки при комплектуванні партизанських загонів, оскільки жоден кримський татарин – член обласного комітету не був залишений «в лісі». Не був «обійдений увагою» і місцевий НКВС. Його керівництво, наприклад, звинувачувалося в тому, що «своєчасно не очистило від татарської буржуазії села, особливо в південній частині Криму, від залишків націоналістичних, куркульських і інших контрреволюційних елементів, які причаїлися там» [11].

Загалом, визнаючи всі помилки, партійне керівництво Криму робило наступний висновок: «Аналіз фактів, доповіді командирів і комісарів партизанських загонів, перевірка, проведена на місці, свідчать про те, що твердження про вороже ставлення більшості татар Криму до партизанів, про те, що більшість татар перейшли на службу до ворога, є неправильними, необгрунтованими і політично шкідливими твердженнями» [12].

А щоб помилки ці були виправлені якнайскоріше, необхідно було провести наступні заходи:

1. Засудити як неправильне і політично шкідливе твердження керівництва партизан про вороже ставлення кримських татар і роз'яснити всім партизанам, що кримські татари в основній своїй масі також вороже налаштовані до німецько-румунських окупантів, як і всі трудящі Криму;

2. Прохати Воєнну Раду Закавказького фронту і Чорноморського флоту відібрати і

передати в розпорядження Кримського обкому Комуністичної партії групу комуністів з кримських татар, перевірених в боях за Батьківщину, для спрямування їх в партизанські загони і для праці в тилу;

3. Зобов'язати редакторів газет «Червоний Крим» і «Кизил Кирым» (додаток до першої газети татарською мовою) основний зміст друкованої пропаганди спрямовувати на викриття фашистської демагогії щодо татарського населення, їх загравання на національно-релігійних почуттях, показати, що гітлеризм несе татарському народу тяжкі нещастя;

4. Зробити обов'язком командування партизанським рухом в Криму систематичне знищення фашистських найманців, зрадників татарського народу, мобілізувати для цього саме населення. Встановити регулярний зв'язок з татарськими селами, роз'яснювати населенню зміст подій, що відбуваються, залучати його до активної боротьби проти гітлерівських окупантів [13].

У закінченні постанови йшлося: «Бюро обласного комітету ВКП(б) вважає, що, якщо наші командири і політробітники партизанських загонів, а також всі бійці-партизани зроблять правильні висновки із даного рішення, є всі підстави вважати, що ми не тільки виправимо допущені помилки, але і допоможемо більшості наших товаришів з татарської частини населення стати в лави борців за спільну справу проти фашистських гадів» [14].

Радянське воєнно-політичне керівництво вірно проаналізувало причини колабораціонізму серед кримськотатарського населення, в цілому правильно вказало на помилки і намітило дійсно конструктивні шляхи їх розв'язання. Так, вже в листопаді 1942 р. «в ліс» був посланий третій секретар Кримського обкому Р. Мустафасєв, який очолив підпільний партійний центр. У тому ж місяці він підготував низку листів кримськотатарською мовою. Ці листи були поширені серед населення татарських гірських сіл і закликали до припинення співпраці з

окупантами. Паралельно з цим були значно посилені радіо- і друкована пропаганда, як з «великої землі», так і в самому Криму. Однак, як показали подальші події, радянське воєнно-політичне керівництво запізнилося як мінімум на півроку: саме цей період з'став піком розвитку кримськотатарського колабораціонізму і його консолідації з окупаційним режимом. Більш того, дезертирство татар з партизанських загонів тривало. В результаті, на 1 червня 1943 р. серед 262 кримських партизан було лише шість кримських татар [15].

Така кількість кримських татар серед партизан в цей період не означає, що решта перебувала в колабораціоністських формуваннях. Відомо, що багато хто з них брав участь в кримському підпіллі. Так, у вересні 1942 р. присланий з Ялтинського партизанського загону комуніст А. Дагджи (прізвисько «дядько Володя») створив в Сімферополі підпільно-патріотичну організацію, що об'єднувала близько 80 чоловік. Її дві третини склали татари, зокрема мати і сестра керівника організації. Решта – люди інших національностей. Підпільники займалися розповсюдженням партизанських газет і листівок, організовували втечі військовополонених з концтабору, проводили диверсії економічного характеру. У червні 1943 р. через погану конспірацію організація була розкрита. Більшість її членів (у тому числі і керівник) були схоплені і страчені [16].

Але, і це найголовніше, радянська влада програла бій німцям за ту, велику частину татарського населення, яка при будь-якому режимі залишається політично пасивною. Це населення не почало підтримувати окупантів, але і допомагати партизанам воно не збиралося. Корінний перелом в настроях цих людей відбувся лише влітку 1943 р. Почався зворотний процес: тільки тепер татари стали відчувати «кризу лояльності» по відношенню до німецьких окупантів. Які ж причини такої зміни орієнтирів? У кожній з груп кримськотатарського населення вони були свої. Наприклад, інтелігенція була

незадоволена тим, що німці так і не дали їй народу жодних політичних прав і свобод. Селянство почало відчувати прес постійних реквізицій. Головною ж причиною неприязні до німців міських мешканців було те, що будь-який з них міг у будь-який момент відправитися до Німеччини, де його чекала сумна доля «остарбайтера». Крім того, наприкінці 1942 р. до Криму просочилися чутки про переселенські плани нацистів. І природно, багато татар відразу ж зрозуміли, що в майбутньому «Готенланді» місце для них не передбачено. Нарешті, якщо до середини 1942 р. німці застосовували репресії вибірково, то тепер вони могли розправитися і з кримським татариним, і спалити татарське село. Ці настрої оформилися в першій половині 1943 р. Безумовно, вони були важливими. Проте, слід визнати, що без загального фону – перемог Червоної армії на радянсько-німецькому фронті – вони б не отримали такого розвитку. Загальна незадоволеність населення окупаційним режимом почала виявлятися в другій половині 1943 г.: все більше і більше кримських татар бажали повернення колишньої влади. І виражалася ця незадоволеність, перш за все, в тому, що вони почали підтримувати її «довгу руку» на півострові – партизан [17].

При наближенні радянських військ до півострова удари партизан по окупантах почали посилюватися. Все більш відчутну допомогу їм стало надавати радянське командування. Налагодився постійний зв'язок з населенням. Жителі багатьох сіл сховалися в лісі, сотні з них вступили в загони. Тому, до січня 1944 р. чисельність кримських партизан виросла до 3973 чоловік. Це призвело до нової реорганізації руху. У січні-лютому 1944 р. було сформовано сім партизанських бригад, об'єднаних пізніше в три з'єднання, – Північне (командир П.Р. Ямпольський), Південне (командир М.А. Македонський) і Східне (командир В.С. Кузнецов). Загальне керівництво здійснював Кримський штаб партизанського руху (КШПР) на чолі з В.С.

Булатовим, який одночасно був секретарем Кримського обкому Комуністичної партії. КШПР був створений в жовтні 1943 р. і перебував за межами Криму [18].

Учасники кримськотатарських колабораціоністських формувань були частиною свого народу, і така військово-політична ситуація також справляла на них серйозний вплив. Тому, починаючи з літа 1943 р., і радянські, і німецькі джерела відзначають ослаблення дисципліни і падіння бойового духу в частинах «допоміжної поліції». Під впливом вказаних причин, в багатьох з них були створені підпільні організації, метою яких був перехід на бік партизан. Так, по донесеннях радянської агентури, командир 154-го батальйону поліції А. Керімов був арештований СД як «неблагонадійний», а в 147-му батальйоні німці розстріляли відразу 76 поліцейських, визнавши їх «прорадянським елементом». Проте, взимку 1943 р. цей процес набув незворотного характеру. Саме у цей період почалася масова притока кримських татар в партизанські загони. Відомо, наприклад, що до грудня їх прийшло туди 406 чоловік, причому 219 з них служили до цього в різних частинах «допоміжної поліції». В результаті, за даними відділу кадрів КШПР в партизанських загонах перебували 3453 людини, 598 з яких були кримськими татарами. Для порівняння: за весь період окупації через кримськотатарські колабораціоністські формування, що знаходилися у складі німецьких збройних сил, пройшли службу від 15 до 20 тис. чоловік [19].

Процес розкладання зачепив навіть найнадійніші добровольчі частини. Восени 1943 р. на бік партизан перейшла віддана німцям і дуже боєздатна рота самооборони з села Коуш на чолі з майором А. Раїмовим. За словами одного з партизанських командирів І. Вергасова Раїмов був крайнім колабораціоністом і, одночасно, добрим професіоналом. За його плечима була спеціальна поліцейська школа в Німеччині,

дві «Відзнаки для східних народів» на мундирі і особисте заступництво шефа СС Г. Гімmlера. Керівник німецької поліції на півострові дуже цінував його, оскільки Раїмов добре знав кримські ліси [20].

Проте, в листопаді 1943 р., він і його люди (близько 60 чоловік) перейшли на бік партизан Південного з'єднання. Цікаво, що його командир М. Македонський не почав «розпилювати» добровольців по підрозділах, а дозволив створити їм свій окремий загін. Якийсь час «раїмовці» на чолі зі своїм командиром дуже успішно діяли під Бахчисараєм. Однак незабаром він і його найближче оточення були таємно заарештовані і доставлені літаком до Москви. Там Раїмова розстріляли. Рядові бійці роти, що залишилися в лісах, були розподілені по загонах Південного з'єднання. Вергасов пояснює причини цього інциденту у дусі радянської пропаганди. За його словами, Раїмов планував вивідати всі секрети і місця дислокації партизан і несподівано завдати смертельного удару всьому руху. Навряд чи це було правдою. Сам автор декількома сторінками вище пише, що Раїмов був боягуз і шукав спосіб спокутувати провину напередодні краху своїх німецьких господарів [21].

Певно, мала місце звичайна перестраховка. Перестраховка, через яку багато нових партизанів вважали за краще повертатися в свої добровольчі формування, чим терпіти постійні перевірки і косі погляди нових соратників (до речі, були і такі зворотні «переходи»). У тих умовах, це, напевно, було виправданою мірою. Проте, часто, цей і подібні до нього випадки призводили до того, що вже готові до переходу колабораціоністські формування починали тягнути з ним, марнуючи дорогоцінний час. Наведемо тільки один, характерний приклад. У січні 1944 р. начальник Північного з'єднання кримських партизан П. Ямпольський встановив зв'язок з начальником штабу 147-го батальйону поліції Кемаловим. Все мало бути нормально. Проте,

посланий на зустріч розвідник С. Усеїнов приніс дещо несподівану інформацію:

«Ваш лист, – доповідав він Ямпольському, – начальникові штабу 147-го добровольчого батальйону Кемалову мною особисто вручено. Він на вашу пропозицію погодився, але боїться, що, мовляв, «якщо навіть весь загін виконає це завдання, все одно після заняття міста (Сімферополя), нас поодиночці всіх покарають». Я з моїм агентом Комурджаєвим його переконав. Проте підписку він відмовився дати, кажучи, що, мовляв, папірець – це проста формальність. Оскільки зараз всім добровольцям негласно оголошено недовір'я, ведеться за ними стеження і встановлений суворий казармовий режим, нами намічений план дій в наступному вигляді. Загін залишається в місті і при втечі з міста ворога займає всі пости біля важливих об'єктів: радіо, банку, пошти, мостів, будівлі обласного комітету партії, театру, а також організовує знищення факелів. Законом же організовується терористична група, яка знищує і заарештовує ворогів в самому батальйоні, а також контролює німців і агентів СД. У випадку якщо ворог задалегідь накаже залишити місто, Кемалов зобов'язується скерувати загін в гори. Настрій солдатів антифашистський. Кемалову навіть доводиться брати окремих хлопців під захист перед командуванням. Він також узявся індивідуально обробити окремих командирів і унтер-офіцерів рот, щоб створити єдину думку. У батальйоні 240 чоловік, тобто чотири роти, бійці озброєні російськими і німецькими гвинтівками, є 20 автоматів» [22].

Як видно, в даному випадку все закінчилося благополучно. Важливу роль зіграло те, що Кемалов дійсно хотів заслужити поблажливість у радянської влади. Проте донесення партизанського розвідника цікаве не тільки цим. З нього ми впізнаємо, що всім добровольцям оголошено «негласне недовір'я». Це була цілком об'єктивна реакція німців на нелояльність

кримських татар. Тільки, якщо з татарським цивільним населенням окупанти боролися знищенням сіл, що підтримували партизан (у грудні 1943 – січні 1944 р. їх було спалено 128), то з деморалізованими добровольчими частинами вони поводитися інакше. Зазвичай їх розформували, а особовий склад, в кращому разі, відправляли в допоміжні формування Вермахту. У гіршому, колишніх поліцейських або розстрілювали, або поміщали в концтабір [23].

В результаті, за даними звіту начальника оперативного відділу штабу 17-ої німецької армії, на 5 березня 1944 р. в підпорядкуванні начальника поліції на території Криму залишалося всього п'ять (з восьми в 1943 р.) татарських поліцейських батальйонів: 147, 154, 150, 149 і 148-й. Причому, лише три останніх з них мали повний склад. У двох перших не було і половини персоналу (у дужках помітимо, що Кемалову, ймовірно, частково вдався план переходу: його 147-й батальйон вказаний як частина неповного складу) [24].

Ці батальйони, що залишилися, в яких, по оцінках радянського керівництва, служили «справжні добровольці, колишні незадоволені радянською владою елементи», продовжували воювати з партизанами: хтось більш, хтось менш завзято. У квітні-травні 1944 р. всі вони брали участь в боях проти частин Червоної армії, що визволяли Крим. Наприклад, по спогадах комісара 5-го загону Південного з'єднання кримських партизан І. Купреєва, добровольці з бахчисарайського батальйону поліції дуже завзято билися за місто. А після закінчення боїв багато татар ховали у себе в будинках уцілілих німців [25].

У висновках слід зазначити наступне. Взаємини населення окупованих радянських територій і прорадянських партизан є найбільш неоднозначним і трагічним епізодом історії Великої Вітчизняної війни. І краща ілюстрація цієї тези – все сказане вище. Адже саме звинувачення у ворожому ставленні до «народних месників» і поголовній співпраці з німцями послужили вагомою причиною

для депортації кримськотатарського народу. Ми переконалися, що не все було так просто. Чи розуміла це радянська влада? Певно так, і підтвердження тому – знаменита листопадова постанова 1942 р. Але і стверджувати, що всі звинувачення в колабораціонізмі є голосливими, також «грішити» проти фактів, якими повні документи тієї пори. На жаль, слід констатувати: на окупованих радянських територіях йшла не просто боротьба з німецькими загарбниками. В більшості випадків вона приймала характер громадянської війни, зі всіма властивими цій війні елементами. Зміна настроїв населення під впливом тих або інших соціально-політичних чинників, якраз і є одним з таких елементів. І заперечувати цей об'єктивний факт означає навмисно приховувати непривабливу, але, проте, дуже важливу сторінку історії нашого минулого.

Джерела і література:

1. Кондранов І.П. Крим. 1941-1945. Хроніка. – Симферополь, 2000. – С. 80-81.
2. Державний архів в Автономній Республіці Крим, Симферополь, Україна (далі – ДААРК). – Ф. П – 151. – Оп. 1. – Спр. 21. – Арк. 6-9, 104-119.
3. Кримські татари: шлях до повернення. Кримськотатарський національний рух (друга половина 1940-х – початок 1990-х років) очима радянських спецслужб. Збірник документів та матеріалів: У 2 ч. – К., 2004. – Ч. 1. – С. 368.
4. ДААРК. – Ф. П-151. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 57.
5. Бугай М.Ф. Депортація кримських татар у 1944 р. // Український історичний журнал. – 1992. – №1. – С. 33.
6. Кримські татари... – Ч. 1. – С. 369.
7. Ефимов А. Некоторые аспекты германской оккупационной политики в отношении крымских татар в 1941 – 1944 гг. // Профи. – М., 1999. – №6-7. – С. 19.
8. Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg, Deutschland (далі – ВА-МА). – RH 20. Armeoberkommandos. Bd. 5: AOK 11. – RH 20-11/433. – Bl. 28-29.
9. ДААРК. – Ф. П – 151. – Оп. 1. – Спр. 21. – Арк. 31.
10. Кримські татари... – Ч. 2. – С. 265-266.
11. Російський державний архів соціально-політичної історії, Москва, Російська Федерація. – Ф. 625. – Оп. 1. – С. 12. – Арк. 251.
12. Там само. – Арк. 251.
13. Там само. – Арк. 251-252.
14. Там само. – Арк. 252.
15. Кондранов І.П. Зазнач. праця. – С. 98.
16. ДААРК. – Ф. П – 151. – Оп. 1. – Спр. 477. – Арк. 74.

17. Романько О.В. Крым в планах военно-политического руководства третьего рейха (1941-1944): известные факты и малоизвестные проекты // Интеллектуал. – Симферополь, 2006. – №4. – С. 42-46; Kirimal E. Der nationale Kampf der Krimtürken mit besonderer Berücksichtigung der Jahre 1917-1918. – Emsdetten, 1952. – S. 315-316.
18. Мальгин А.В. Партизанское движение Крыма и «татарский вопрос». 1941-1944. – Симферополь, 2008. – С. 125-126.
19. ДААРК. – Ф. Р – 652. – Оп. 24. – Спр. 9. – Арк. 37.
20. Вергасов И.З. Крымские тетради. Роман-хроника. – М., 1978. – С. 433-436.
21. ДААРК. – Ф. П – 151. – Оп. 1. – Спр. 611. – А. 11.
22. Там само. – Спр. 505. – Арк. 210-в.
23. Kirimal E. Op. cit. – S. 316-317.
24. ВА-МА. – RH 20. Armeoberkommandos. Bd. 7: АОК 16 bis АОК 17. – RH 20-17/257. – Bl. 180.
25. ДААРК. – Ф. П – 156. – Оп. 1. – Спр. 57. – Арк. 31зв.-32.